

neklerinde bile rastlanır. Tıpkı *Kelile ve Dimne*'de olduğu gibi bir hadiseyi geciktirmek için zaman kazanmak maksadıyla hikâye anlatma usulü daha çok Hindistan'da görülür. Ayrıca çerçeve masalın esas teması olan kadınların sadakatsizliği fikri ve iki kardeşin seyahate çıkması motifi orijinal Hint masal külliyyatında bulunmaktadır. Bütün bunlar masallardan bir kısmının yabancı menşeli olduğunu gösterse bile tamamının böyle olduğunu ispata yetmez. Külliyyatın içine Arap kaynaklı birçok masal da girmiştir.

Bütün bu hususlar dikkate alınırsa bu büyük eseri dört ana gruba ayırmak mümkündür: 1. Hint kaynaklı masallar; 2. İran'dan gelen masallar; 3. Hârûnürreşid (786-809) devrine ait Bağdat menşeli masallar. Hârûnürreşid'in zamanında onun şahsiyeti etrafında geçen bu maceraların konuları realisttir. Bu masallarda üslup ve tertip daha ustacadır. 4. Fâtımîler ve Memlûkler devrinde Mısır'da külliyyata ilâve edilen masallar. Bunlar akıl ve tabiat dışı unsurlar bakımından zengin konulardır. İfritle, tılsımlar, olağan üstü maceralarla dolu olan bu hikâyelerin tertip ve üslubu daha ace-micedir.

Masalların çeşitliliği, geçtiği yerlerin farklılığı (Hindistan, İran, Irak, Mısır, Türkiye), masalların tabii ve özentisiz bir üslupla kaleme alınmış olması, konuşma dilinde kullanılan deyimler ihtiva etmesi ve ünlü Arap müelliflerinde görülmesi mümkün olmayan dil hataları taşıması gibi hususlar dikkate alınırsa bunların tek bir kaleminden çıkmadığı anlaşılır. Masalların aslında yüzyıllar boyu ağızdan ağıza aktarılan halk masalları türünden olduğu, bunların değişik yer ve zamanlarda rastgele değişmelere uğradığı, Doğu milletlerinin eski-yeni folklorundan pek çok şeyler alarak gelişip bir bütün haline geldiği kabul edilmektedir. Bu bakımdan hikâyelerin bütünü ilginç bir mozaik görünümündedir. Bu yönüyle binbir gece masalları müslüman Doğu milletlerinin edebiyat, tarih, medeniyet tarihi, folklor ve sosyal yapılarının incelenmesi için büyük bir malzeme teşkil etmektedir.

Külliyyatın bu adla tanınmasının sebebi, bunların binbir geceye taksim edilmiş birbirinin devamı olan masallardan oluşmasıdır. Ancak bazı hikâyeler birkaç sayfa sürerken bazılarının birkaç satırda bitmesi, "bin masal" veya "binbir gece

Binbir gece masallarıyla ilgili modern minyatürler (Aramco World, c. 36, sy. 5, Eylül-Ekim 1985, s. 28, 29)



ce" ifadelerinin önceleri çokluktan kinâye olarak kullanıldığını, daha sonra sözlük mânâsına alınarak hikâyelerin bu sayılara tamamlandığını göstermektedir.

Son şeklini Mısır'da Memlûkler devrinde aldığı kabul edilen hikâyelerin birçok değişik yazmaları vardır. Bunlar, henüz güvenilir bir ilmi neşirleri yapılmamakla beraber, 1814'ten günümüze kadar Hindistan, Mısır, Avrupa ve Beyrut'ta defalarca basılmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Bu neşirlerin içinde eksiksiz olanı, 1251'de (1835) iki cilt halinde Bulak'ta basılanıdır. Bu baskı daha sonra defalarca tekrar edilmiştir. Diğer baskılarında genellikle müstehcen görülen ifadelerin atıldığı, bazı masalların özetlendiği, gramer yanlışlarının düzeltildiği, bazı şiirlerin de alınmadığı görülmektedir. Binbir gece masallarının noksansız baskıları yanında külliyyattan alınmış müstakil masallar halinde basılanları da vardır.

Binbir gece külliyyatı Avrupa'da ilk defa Antoine Galland tarafından, kendisine Suriye'den gönderilen bir yazmadan Fransızca'ya çevrilmiştir (I-XII, Paris 1704-1717). Daha sonra Edward William Lane (I-III, London 1839-1841), John Payne (I-IX, London 1882-1884) ve Sir Richard Burton (I-XVI, London 1885-1888) eseri İngilizce'ye tercüme etmişlerdir. Külliyyat E. Littmann tarafından da Almanca'ya çevrilmiştir (I-VI, Leipzig 1921-1928). Binbir gece masallarının Türkçe'ye tercümesi Sultan Abdülmecid zamanında Ahmed Nazif Efendi tarafından yapılmıştır. Masalların müstehcen tarafları atılarak *Terceme-i Elf Leyle ve Leyle* adıyla dört ve altı cilt halinde tarihsiz olarak iki defa basılmıştır. Üslubu pek ağır olan bu tercümeden sonra 1927-1928 yıllarında Resimli Ay neşriyatı arasında sa-

de ve popüler üslupta ve seçmeler halinde yayımlanmıştır. Eser ayrıca Hüseyin Başaran (*Binbir Gece Masalları*, Ankara 1957), Nihal Yalaza Taluy (*Binbir Gece Masalları*, İstanbul 1958), F. Namık Hansoy (*Binbir Gece Masalları*, İstanbul 1959), Selâmi Münir Yurdatap (*Binbir Gece Masalları*, I-II, İstanbul 1949-1954) ve Raif Karadağ (*Binbir Gece Masalları*, I-IV, İstanbul 1961) tarafından neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 251; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 363-364; Abdurrahman Fehmî, *Medresetü'l-Arab*, İstanbul 1304, s. 132-134; Bustânî, *DM*, IV, 261-263; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1992-1997; Cebbûr Abdün-nûr, *el-Mu'cemü'l-edebî*, Beyrut 1979, s. 470-471; Hitti, *İslâm Tarihi*, II, 621-622; Ömer Ferûh, *Târîhu'l-edeb*, III, 151; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, VI, 488-489; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 606, 609; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mûcezz fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhih*, Beyrut 1985, II, 170-183; Hasan ez-Zeyyât, "Elfû Leyletin ve leyle", *MMIADm*, XII/3-4 (1932), s. 129-142; XII/5-6, s. 282-291; a.mlf., "Elfû leyletin ve leyle", *DMİ*, II, 541-554; Felix Tauer, "Binbir Gece Masallarının Az Tanınan ve Basılmamış Hikayeleri (trc. Ahmed Suphi Furat), *ŞM*, VI (1966), s. 1-10; *TA*, VI, 402-403; J. Oestrup — D. B. Macdonald, "Bin Bir Gece", *İA*, II, 616-626; E. Littmann, "Alf layla wa layla", *EP*² (İng.), I, 358-364; Ch. Pellat, "Alf layla wa layla", *Elr*, I, 831-835.



VELİ ULUTÜRK

BİNBİR GÜN

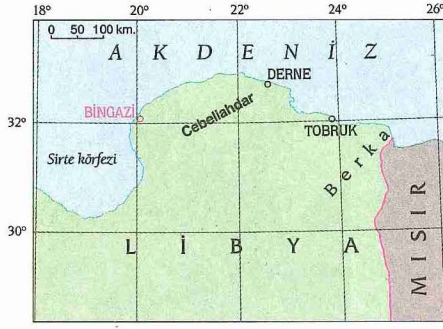
(bk. ÇİLE).

BİNGAZİ

(بنغازي)

Libya'nın ikinci büyük şehri.

Libya'nın Berka (Cirenaica) bölgesindeki illerden (muhâfaza) birinin merkezi olan Bingazi, ülkenin ikinci kalabalık şehri ve doğu kıyılarının en büyük limanıdır. Bü-



Bingazi

yük Sirte körfezinin doğu sahilinde, bir burunun batı rüzgârlarına karşı korunduğu, ancak kuzeybatı fırtınalarına açık bulunan bir koyun kenarında, kıyı ovasının en geniş olduğu bir yerde kurulmuştur. Doğusunda bir lagün, güneydoğusunda zaman zaman denizin örttüğü tuzlu bataklıklar yer alır; Akdeniz karakterli kurak bir iklimin etkisindedir. Demiryoluyla bölgenin diğer önemli şehirlerinden Merc (Barce) ve Sulûk'a, düzenli karayollarıyla da Libya'nın başlıca merkezlerine bağlıdır; 32 km. doğusundaki milletlerarası Benina hava limanı ise başka ülkelerle hava bağlantısını sağlar. Kıyıyı takip eden ve iç bölgelere uzanan önemli yolların kavşağında ulaşım çok elverişli bir konumda olması ve güneyindeki Zuveytine'de zengin petrol yataklarının bulunması, Bingazi'nin hemen bütün Berka bölgesinin ihtiyacına cevap veren önemli bir liman ve büyük bir ticaret, yönetim, eğitim merkezi olmasını sağlamıştır. En çok tahıl, sünger, hayvan ürünleri ve petrol ürünleri ihraç eden limanı tabii olarak fazla derin değildir ve ayrıca eskiden beri kumla dolarak sığlaşma eğilimi gösterir. Bu sebeple daha geçen yüzyılın ikinci yarısında Türk hâkimiyeti döneminde yapılan dalgakıranın arkasındaki kesim zaman zaman taranarak derinliği arttırılmış ve liman büyütülerek yeni tesisler eklenmiştir. Şehrin çevresinde sulu tarım yapılan zengin topraklar yer alır. Tuz ve çimento üretimi ile petrol tasfiyesi, besin maddeleri hazırlanması ve dericilik Bingazi'deki en önemli endüstri kollarıdır. Deniz suyundan tatlı su elde edilen dünyanın en büyük arıtma tesislerinden biri de şehrin su ihtiyacını karşılar. Birçok devlet dairesinin bulunduğu şehirde bir de 1955'te kurulan Libya Üniversitesi vardır.

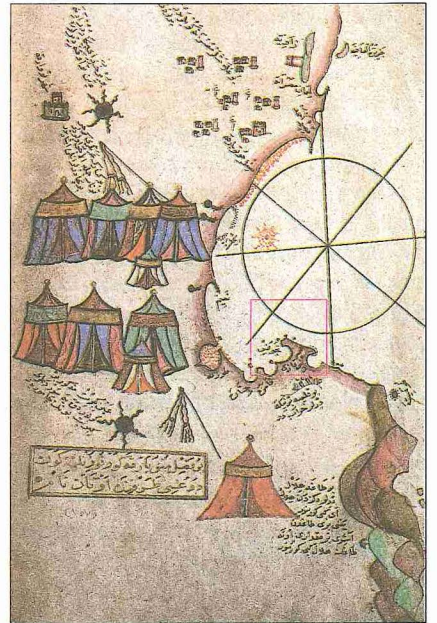
Şehir milâttan önce V. yüzyılda Yunanlılar tarafından Grekçe "güneşin batığı yer" mânasına gelen Euhesperides adıyla bir koloni olarak kurulmuş, daha sonra adı Mısır Kralı III. Ptolemaios tarafından karısının ismine izâfeten Berenike'ye çevrilmiştir. Milâttan sonra III. yüzyıldan itibaren Cyrene ve Barce gibi diğer şehirleri geride bırakarak bölgenin en büyük merkezi haline geldi; çevresinde bu parlak döneme ait bazı kalıntılar bulunmaktadır. Fakat limanın dolması ve su kıtlığı gibi sebeplerle önemi giderek azaldı. Buna rağmen Ortaçağ'da bir ara Ceneviz'le yaptığı ticaret sayesinde yeniden bir ölçüde canlandı; o sırada Bernik adı ile anılıyordu. Bundan sonraki dönemde şehir sönükleşti ve daha çok bir korsan barınağı haline geldi; Bizanslılar'ın son zamanlarında ise tamamen terkedildi. Nitekim İslâm kaynaklarında ilk İslâm fetihleri sırasında Berka bölgesinden bahsedildiği halde bu şehrin adı zikredilmemektedir. Şehrin tekrar bir yerleşim merkezi olarak ortaya çıkmasının 1470 yıllarına rastladığı tahmin edilmektedir.

Pîri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinde Bir-niki'nin yanı sıra görülen Bin Kādî adının aslında XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılan Mersâ İbn Gâzî (İbn Gâzî limanı) olduğu tesbit edilmiştir. 1551 Trablusgarp seferi sırasında Berka bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Bingazi de kesin olarak Osmanlı yönetimine katıldı (1578). Bu tarihten itibaren Garp Ocakları'nda Trablusgarp eyaletinin bir sancağı olan Bingazi XVII. yüzyılda dayı*ların, XVIII. yüzyılda da Karamanlıoğlu ailesinin idaresinde kaldı. 1863'te Berka'dan ayrılarak doğrudan Bâbü'lî'ye bağlı müstakil bir mutasarrıflık merkezi haline getirildi ve Trablusgarp'a bağlı olduğu dönemdeki imtiyazları kaldırılarak düzenli bir vergi sistemine tâbi tutuldu. İlk Bingazi mutasarrıfı Halil Paşa zamanında (1863-1868) bölgedeki kabile isyanları bastırılarak sükûnet sağlanmıştır. Bingazi şehrinin merkez olduğu Bingazi müstakil mutasarrıflığı Bingazi, Derne, Ucle-Câlû, Ecdâbiye ve Kufra adlı beş kazaya ayrıldı ve şehrin idaresine yeni bir düzen verilerek on iki mahalle teşkil edildi. Bingazi 1872'de öneminden dolayı vilâyet merkezi haline getirildi ise de Hasan Tahsin Paşa'nın valiliği sırasında (1887-1890) yeniden Bâbü'lî'ye bağlı müstakil mutasarrıflığın merkezi oldu. Tahir Paşa'nın mutasarrıflığı sırasında (1893-

1904) bazı başarılı islahatlar yapıldı ve telgraf hattı döşendi. Burası XIX. yüzyılda başlayan Senûsî hareketinin de önemli merkezlerinden biri olmuştur.

Bingazi geçen yüzyılda, daha çok Malta ve Güney İtalya ile ticaret yapan, tahıl ve hayvan ürünleri ihraç eden ve fazla işlek olmayan bir liman şehri durumunda idi. Çeşitli kaynaklar XIX. yüzyıl sonlarında nüfusunun 10.000, XX. yüzyıl başlarında ise 25.000 dolaylarında olduğunu kaydetmektedir. Mısır'ın İngiltere tarafından işgali (1882) üzerine anayurtla bağıntısı zayıflamış olan Bingazi 1911 yılının Ekim ayında İtalyanlar'ın hücumuna uğradı. Bu istilâya karşı koyan Binbaşı Enver (Enver Paşa) ve Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) kumandasındaki Türk ve yerli kuvvetler bir süre İtalyanlar'ın iç kısımlara sokulmasını önlediler. Fakat Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine 1912'de İtalyanlar'la yapılan Uşi (Ouchy) Antlaşması uyarınca Bingazi İtalyanlar'a geçti ve 1942'ye kadar onların idaresinde kaldı. II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllarda şehrin nüfusu 32.000 dolayında idi. Savaşın Kuzey Afrika çarpışmaları sırasında şehir Almanlar ve İngilizler arasında beş defa el değiştirdi ve önemli ölçüde tahribata uğradı. Nihayet 1951'de, bağımsız bir devlet olarak ye-

Pîri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserinde Bingazi ve çevresini gösteren harita (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2612, vr. 349*)



ni kurulan Libya'nın sınırları içinde yer aldı. Bu şekilde başlayan barış döneminde Bingazi zengin petrol yataklarının bulunması ve işlenmesiyle desteklenen çok hızlı bir gelişmeye ve imar hareketlerine sahne oldu; 1970'te 170.000'e yaklaşan nüfusu 1985'te 650.000'e ulaştı.

BİBLİYOGRAFYA :

Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, İstanbul 1935, s. 682-684; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 1360; Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası*, İstanbul 1310, s. 440-441; İbrahim Hilmi, *Memâlik-i Osmâniyye Cep Atlası*, İstanbul 1323, s. 274-275; Aziz Samih, *Şimâli Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936-37, I, 5; II, 251-256; W. B. Fisher, *The Middle East*, London 1952, s. 488-489; Celâl Tefvik Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara 1960, s. 70, 73, 147, 175, 194; Muhammed Mustafa Bezeme, *Medînetü Binğâzî 'ab-re't-lârîh*, Bingazi 1968; E. Rossi, *Libyâ* (trc. Halife Muhammed et-Tüleysî), Beyrut 1394/1974; G. Yver, "Berka", *IA*, II, 550-552; Ewald Banse, "Binğâzî", a.e., II, 626-627; J. Despois, "Barça", *El²* (Ing.), I, 1048-1050; a.mlf., "Benghâzî", a.e., I, 1169; a.mlf., "Binğâzî", *UDMI*, IV, 926-927; a.mlf., "Berka", a.e., IV, 425-430; A. Adam, "Bengasi", *EBR*, III, 477.



SIRRI ERİNG

BİNGÖL

Doğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Fırat nehrinin iki büyük kolundan biri olan Murat suyunu Genç civarında karışan Gonik (Göynik) adlı çayın küçük bir kolu olan Sağyer deresine hâkim bir düzlük üzerinde kurulmuştur. Sağyer deresinin vadisi içinde de eski merkezi oluşturan ve günümüzde şehrin terk edilmiş bir mahallesi durumunda bulunan Çapakçur yer alır. İstanbul ve Ankara'yı Malatya ve Elazığ üzerinden Van gölü havzasındaki merkezlere bağlayan karayolu Bingöl'den geçer. Şehir biraz güneyinden geçen Haydarpasa-Tatvan demiryolu üzerindeki Genç istasyonuna da 24 kilometrelik bir kara yoluyla bağlıdır.

Şehrin bulunduğu bölgenin İlkçağ'larında Urartular'ın sınırları içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Bingöl yöresi daha sonra sırasıyla Asurlular'ın, Persler'in, Büyük İskender ve haleflerinin eline geçmiştir. Nüfusun ve iskânın daima seyrek olduğu bu yörede İlkçağ kaynakları önemli bir şehir yerleşmesinden söz etmezler. Günümüzdeki Bingöl'ün yerinde kurulmuş olan ve 1945 yılına kadar Çapakçur adıyla bilinen yerleşim yerinin adına ise ilk defa Ortaçağ İslâm kaynaklarında Cebelü Cûr (Yâkût, II, 102) şeklinde rastlanmaktadır. Hangi dönemde kurulduğu kesin şekilde bilinmeyen Çapakçur'un, doğu-batı doğrultulu önemli yol

üzerinde bu yolu kontrol etmek için erken dönemlerde bir kale yeri olarak seçildiği tahmin edilmektedir. Nüfusun seyrek olduğu çevredeki alanlarla üzerinde çok sayıda buzul gölü bulunan ve günümüzdeki şehre adını veren Bingöl dağı (Eskiçağ'daki Abus Mons), bu yöreyi ele geçirenler tarafından daha çok yaylak olarak kullanılmıştır.

Halife Osman zamanında 651 yılında Habîb b. Mesleme kumandasındaki İslâm orduları Doğu Anadolu'nun hemen hemen tamamını fethedince Çapakçur Kalesi de onların hâkimiyetine girdi. Fakat bu hâkimiyet uzun süreli olmadı ve Doğu Anadolu'daki öteki yerler gibi Bizans ile müslüman Araplar arasında sık sık el değiştirdi. Malazgirt Zaferi'nden sonra da Selçuklular tarafından ele geçirildi. Çapakçur, Selçuklu döneminde Doğu Anadolu'da kurulan beyliklerden biri olan Artuklular'ın sınırları içinde bulunuyordu. 1103 yılında Artuklular'dan Sökmen Mardin hâkimi Ali'nin elinden Mardin'i almış ve buna karşılık olarak ona Çapakçur'u vermişti. Çapakçur ve çevresi XII. yüzyılın sonunda Eyyûbîler'in hâkimiyeti altına girdi. Selâhaddin-i Eyyûbî Çapakçur ve çevresini adamlarından Takıyyüddin'e *ikltâ** etti (582/1186-87).

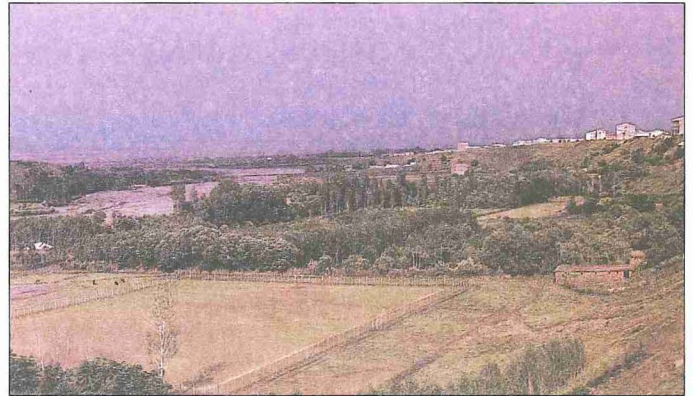
Selâhaddin'in ölümünden sonra kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil ile oğlu Efdal arasındaki mücadeleler sonucunda bu bölge Efdal'ın payına düştü (1200). Çapakçur XIII. yüzyılın başlarında Eyyûbîler'in elinde bulunuyordu. el-Melikü'l-Âdil'in oğlu Ahlat hâkimi Şehâbeddin Gazi tâbi olduğu ağabeyi Eşref'e karşı 1224 yılında isyan etti. Eşref de kendisinden Ahlat ve Çapakçur'u geri aldı. 1228'de Celâleddin Hârizmşah Çapakçur'a kadar ilerledi, hatta burayı yağmaladı. XIII. yüzyılda yaşamış olan coğrafyacı Yâkût da bu yüzyıldaki Çapakçur'dan Diyarbekir civarında bir yer olarak söz etmekte, daha fazla bilgi vermemektedir. Bu da bu-

ranın o dönemde de fazla önemli bir şehir olmadığını göstermektedir.

Timur XIV. yüzyılın sonlarına doğru çıktığı Doğu Anadolu seferinde Erzurum'u işgal ettikten sonra Çapakçur'a gelerek ordugâhını burada kurmuş, Muş ve Ahlat'a doğru yaptığı ileri hareketinde burayı bir üs olarak kullanmıştır. XV. yüzyılın ortalarında Karayülük Osman Bey zamanında Akkoyunlu hâkimiyetine giren yöre bu yüzyıl boyunca Akkoyunlu-Karakoyunlu mücadelesine sahne olmuş ve sık sık el değiştirmiştir. İki ordu arasındaki ilk temas Uzun Hasan'ın oğlu Halil kumandasındaki küçük bir Akkoyunlu kuvvetinin bir Karakoyunlu devriyesini Çapakçur yakınında çevirmesiyle Ekim 1467'de başlamıştır. Bundan sonra Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ın büyük emirlerinden İbrâhim Şah Çapakçur Kalesi'ni ele geçirmiş, fakat çok geçmeden Akkoyunlu öncü kuvvetleri buradaki Karakoyunlu muhafız kuvvetlerini geri püskürterek kaleyi zaptetmişlerdir.

Yöre, Akkoyunlu idaresinden sonra bu devlete son veren Safevîler'in hâkimiyetine geçti. Yavuz Sultan Selim doğu seferine çıkarken Erzincan Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya da Anadolu'daki bazı şehir ve kalelerin zaptı görevini verdi. Mehmed Paşa, İdris-i Bitlisî'nin bölgedeki beyleri önceden hazırlaması sayesinde, o sıralarda Safevîler'in elindeki Çapakçur'un da savaşız olarak Osmanlı topraklarına katılmasını sağladı.

Çapakçur, Yavuz Sultan Selim döneminde "yurtluk-ocaklık" sancaklardan biri olan aynı adlı sancağın merkezi idi ve bu sancak XIX. yüzyıla kadar Diyarbekir Beylerbeyliği'ne bağlı kaldı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında eyaletlerin kaldırılmasından sonra Çapakçur, Bitlis vilâyetinin Genç sancağı içinde yer alan ve aynı adı taşıyan kazanın merkezi ol-



Bingöl'de
yeni
yerleşim
alanı